

MUSEUMS AVISEN

Nr. 62
Efterår 2016
36. årgang

MUSEUMSFORENINGEN SØNDERSKOV

Indhold

- Guld til Sønderkov
- 1600-tallets skatte
- Skattefund i perspektiv
- Tillykke!

Museet på Sønderskov

Sønderskovgårdvej 2 - 6650 Brørup - Tlf. 75 38 38 66 - Fax 75 38 38 65
e-mail: post@sonderskov.dk - www.sonderskov.dk

Museets åbningstider:

Tirsdag - søndag kl. 11-16.
Mandag lukket.
Kontoret er åbent hverdage 9-16.

Efter forudgående aftale med museet er der også adgang for skoleklasser udenfor normal åbningstid.

Der er endvidere mulighed for at aftale gruppebesøg med introduktion og/eller omvisning, også udenfor normal åbningstid.

Museets faste medarbejdere:

Fagligt personale:

Museumsleder Bo Ejstrud
Museumsinspektør Scott Dollar
Museumsinspektør Lars Grundvad
Museumsinspektør Linda Klitmøller
Museumsinspektør Janne Krøtel
Museumsinspektør Martin Egelund Poulsen
Museumsinspektør Nick Schaadt

Teknisk-administrativt personale:

Museumsassistent Connie Jepsen
Rengøringsassistent Lis Johansen
Bogholder Ida Knudsen
Museumsassistent Joan Lindberg
Pedel Flemming Schmidt
Museumsassistent Merete Wehlast

Natur- og kulturskolen:

Naturvejleder Sam Bøgesgaard Sørensen

Museumsforeningen Sønderskov blev stiftet den 6. februar 1979 med det formål at oprette og drive et kulturhistorisk egnsmuseum. Museet blev statsanerkendt i 1990. Museet og Museumsforeningen har samme bestyrelse.

Formand: Inger Bråsch Gram, Villumsvej 4, 6683 Føvling, tlf.75 39 82 59.

Medlemmer af forretningsudvalget: Bodil Baagø, Maltbæk; Eva Bræmer-Jensen, Sdr. Stenderup.

Øvrige medlemmer: Ann Møller Gram, Rødding, Gunnar Krog, Brørup, Niels Rasmussen, Brørup og Lennart Madsen, Haderslev.

Udpeget af Vejen Kommune: Henny Schøler, Rødding og Anni Grimm, Gesten

Kontingent: 125,- kr. for enkeltmedlemmer og 175,- kr. for par.

Kontingentet omfatter partoutkort for årets besøg, ligesom foreningens medlemmer modtager Museumsavisen og meddelelser om aktiviteter.

Redaktion: Bo Ejstrud

Guld til Sønderskov

Der er guld på forsiden af denne udgave af museumsavisen. Det har næppe undgået manges opmærksomhed, at der i denne sommer blev fundet en stor skat af guldringe fra Vikingetiden, et sted i Vejen Kommune. Nyheden gik verden rundt, og i det omfang vi har kunnet følge med i sprogene på diverse netaviser, har Sønderskov og vikingeguldet været præsenteret for læsere overalt fra Cuba til Kina. Den nationale presse har dækket fundet særdeles intensivt, og over hele sommeren.

Guldfund tilhører Nationalmuseet, men de er ikke karrige med at dele, og vi havde fundet udstillet gennem 18 intensive dage på Sønderskov, hvor i alt 9300 personer nåede at se fundet. Som en venlig kollega på Nationalmuseet bemærkede, så ville det stort set svare til, at de pludselig fik 100.000 ekstra besøgende på Prinsens Palæ. Vi har ikke regnet efter, men det illustrerer sommeren ganske glimrende.

Blandt de mange besøgende havde vi den særlige ære at modtage besøg af Dronning Margrethe og prinsesse Benedikte. De kom en helt almindelig torsdag i åbningstiden, sikkert som en stor og glædelig overraskelse for de øvrige besøgende. Dronningen udtrykte stor begejstring, ikke bare for fundet, men måske især for Sønderskov selv, og vi måtte forlænge rundvisningen ud over det planlagte.

Det har været en god og særdeles travl sommer på Sønderskov.

Fundstedet er ærlig talt ikke vanskeligt at gætte, men vi venter endnu på høst, før vi kan lave en faglig undersøgelse af stedet, og

i mellemtiden vælger vi at holde lokaliteten for os selv. Derfor venter vi en omgang med at fortælle mere om detaljerne af dette helt usædvanlige fund, men lover at vende tilbage, når vi kan afsløre mere. Vi har flere gange skrevet her i Museumsavisen om det mere usynlige arbejde, som vi laver på museet. Vi kan tilføje, at hvor detektorfund ofte dukker tilfældigt frem, og uden for vores kontrol, så er netop dette fund et afledt resultat af et reelt forskningsarbejde på museet. Det aspekt gør os absolut ikke mindre glade for fundet. Men vi vender som sagt tilbage til dette fund i en senere udgave af Museumsavisen.

Til gengæld er der mange andre skattefund i denne udgave. Som femte afsnit i vores serie om danefæ skriver Lars Grundvad og Nick Schaadt om de skattefund fra 1600-tallet, som er fundet i Vejen Kommune. Dette følges op af en baggrundsartikel om skattefund i hele landet, og hvad de fortæller os om 1600-tallets befolkningsvilkår. Det er hård kost.

Bladets sidste artikel er en lille markering af et vigtigt jubilæum i en af kommunens andre kulturinstitutioner. 100 år er en pæn alder, og et velfungerende biblioteksvæsen er såmænd også en af skattene i vores samfund.

Vi er naturligvis glade for guldfundet. Det store træk på personalet lige midt i sommerferieperioden har imidlertid betydet, at vi desværre har måttet aflyse årets Historiefestival. Det giver os heldigvis tid til at gennemtænke arrangementet, og vende stærkt tilbage med et godt program næste år.

Museumsleder Bo Ejstrup

1600-tallets skattefund fra Vejen kommune

Femte afsnit i præsentationen af danefæ fra Museets ansvarsområde kan anses som en lille jubilæumsartikel – for hvor ofte får man, som arkæolog eller historiker, lov til at skrive fem artikler efter hinanden om et af de mest spændende emner overhovedet, nemlig de fund som har størst national betydning? Da der er tale om et lille jubilæum bliver emnet fem gammelkendte skatte og et nyt fund. Emnet er de skattefund, som kan dateres til midten af 1600-tallet og derfor til Svenskekrigstiden.

Der kendes seks sølvskatte fra 1600-tallet fra det nuværende Vejen Kommune. Skattene er umiddelbart det mest synlige levn efter den hærgen og sorg, de svenske modstandere og de polske lejetropper forårsagede under krigene i midten af 1600-årene.

Svenskekrigene er egentlig en samlebetegnelse for krigene i perioden 1500-tallet -1700-tallet, hvor Danmark og Sverige krydsede klinger gentagne gange. I folkemunde dækker betegnelsen Svenskekrigene dog ikke mindst Karl Gustav krigene i 1657-1660. Krigene begyndte, da Frederik 3. så muligheden for at angribe den svenske hær, mens den var optaget i Polen. Dette gik galt, og svenskerne indtog i hast store dele af Jylland, og isvinteren gjorde det tilmed muligt at føre hæren via bælterne til Sjælland. Resultatet blev Roskilde-freden af 26. februar 1658. Den svenske konge Karl Gustav fortrød dog hurtigt freden, nu da han havde muligheden for at erobre hele Danmark. Han belejrede

derfor København, men med hollandsk hjælp lykkedes det hovedstaden at stå imod de svenske angreb. Jylland og Fyn blev med Kejserens, Polens og Brandenburgs assistance befriet for de svenske tropper. Først med den svenske konges død d. 7. februar 1660 kunne en egentlig fred forhandles. Freden i København blev underskrevet den 26. maj 1660, og Danmark var dermed, med nød og næppe, stadig et selvstændigt land.

I vores ansvarsområde ved vi, at den polske hær etablerede en lejr på Skudstrup mark nær Skodborg, og vi ved dertil fra samtidige kilder, at både svenskere og polakker hærgede og plyndrede området. Egnens befolkning kunne ikke brødføde de tropper, som reelt skulle redde danskerne fra svenskernes besættelse, og polakkerne tog derfor ofte hårdere fat end svenskerne havde gjort. I befolkningens øjne var de ikke danskernes allierede, men svenskernes. Folket flygtede fra landområderne mod byerne i håbet om at undgå overfald, men i byerne lurede andre farer. Den øgede befolkningstæthed og dårlige hygiejne i byerne var grobund for hurtig spredning af sygdomme, som tog livet af mange.

Det er gjort mange tanker om, hvilken sygdom, der hærgede og hvorfra den kom. Danske forskere har mest peget på de polske tropper som smittebærere, mens de polske forskere har benægtet dette. Faktum er, at sygdommen lagde mange egne næsten øde. Et resultat af denne høje dødelighed blev, at flere nedgravede skatte aldrig blev hentet af

Figur 1. Skatten fra Øster Lindet med de mange dragtsmykker og de store, værdifulde thalere samt en tokrone. Herunder ses den sjældne tokrone slået af Christian IV. Motivet viser kongen i fuldt krigsudstyr. Fotos: Brian Christensen for Museet på Sønderkov.

ejerne. Derfor finder vi dem med mellemrum i dag, hvor sidste skud på stammen blev fundet i 2014 med metaldetektor af Bent Hansen nær Øster Lindet.

Bakkegårdsskatten

Nyheden om Bents skattefund nåede hurtigt landet rundt, og samlet blev skatten udråbt som et af de ti bedste detektorfund i 2015. Ingen detektorfundne sager fra Vejen kommune har opnået den status før. Skatten kaldes nu Bakkegårdsskatten, og den er en såkaldt blandet skat, for den indeholder både smykker, skeer og mønter. Mønterne i sig selv vejede ca. 30 g stykket, og de var slået af forskellige herskere over hele Europa. De afspejler den intense handel, der blev udført

på tværs af grænserne. Blandt delene i skatten skal to fundgrupper fremhæves; nemlig delene tilhørende et meget fornemt silkebælte og en række snøreringe prydet med små flyvende duer, som umiddelbart er unikke i Danmark. Bæltet var ret ødelagt. Det virkede faktisk som om, at de mange sølvsmykker var revet af silkeremmen inden skatten blev gravet ned, for der blev kun fundet silke imellem delene til bæltespændet. Spændet var lavet i forgyldt sølv, og forsiden var prydet med sirligt udførte blomsterranker og et lille nøgent drengebarn. Bagsiden var ornamenteret med en indridset mandsfigur efter klassiske idealer. På silkeremmen havde der siddet cirkelrunde forgyldte sølvbeslag med forskellige motiver omkranset af ranker. Blandt de centrale motiver sås ofte et ansigt, der rakte tunge af beskueren. Foruden smykkerne blev der også fundet dele af skeer, og særligt én af disse skeer var fortællende, for på den kunne læses ...omis*Iensson*. Fornavnet er måske "Thomis", og det må være ejeren. Vi har dog ikke kunnet finde ham i arkiverne.

Maltbæk

Før Bent fandt Bakkegårdsskatten var der allerede kendt fem 1600-tals skatte fra Vejen kommune. En af de mindste fund bestod kun af to store sølvskeer. Den blev fundet ved Maltbæk. Trods den beskedne størrelse, så er den interessant, for den kan dateres ret præcist til Karl Gustav krigene. På en indskrift kunne der nemlig læses året 1651, og derfor må den være nedgravet i årene derefter.

Askov

Ikke langt fra Maltbæk blev den absolut største af regionens svenskekrigsskatte fundet i 1852 i en ladebygning hos en Søren Pedersen. Skatten vejer samlet ca. 1500 g. Den består af smykker, skeer, bægre, bæltedele, et helt sølvbælte og fire mønter, hvoraf den

Figur 2. Et udvalg af den meget store skat fra Askov, som blev fundet i 1852. Foto: Nationalmuseet.

nyngste var slået i 1649. Askovskatten minder derfor meget om Bakkegårdsskatten i sin sammensætning, men den afspejler et helt særligt aspekt. For hvor der kun optrådte ét navn i fundet fra Øster Lindet, så kan der læses hele ni navne på i alt 11 sager fra Askov. De mange navne kunne tolkes sådan, at denne skat er skjult af de polske lejetropper, som skulle have røvet sølvet blandt egnens borgere. Askov var blandt de landsbyer, der led hårdest under svenskekrigene. I 1660 var 70 % af landsbyen enten brændt ned eller forladt.

Lervad

Ved Lervad nær Føvling er der i 1854 også fundet en lille skat, som repræsenterede et fint sæt dragtpynt i sølv. I alt 20 snøreringe, som dem fra Øster Lindet – blot uden fuglene

– og 24 sølvknapper. Selvom fundet lyder uanseeligt, så vejer skatten faktisk ca. 120 g.

Sdr. Hygum

Endnu en skat, som kun bestod af klædepynt og smykker, blev fundet på Kamdrup mark nær Sdr. Hygum. Den blev fundet i 1858 og vejer i alt 58 g. Kamdrupsskatten skiller sig en anelse ud, idet den også indeholder mere personlige sager såsom en medaljon og en fingerring, foruden dragtsølvet.

Veerst

Den femte og sidste af de gammelkendte skatte blev fundet nær Veerst i 1852, og den består, ligesom Maltbækskatten, kun af to genstande. Trods dette er der ca. 330 g. sølv i skatten. Årsagen er, at skatten indeholder en 9,9 cm høj sølvkande med låg, samt et lille ørebæger. På kanden kan årstallet 1650 læses, sammen med navnene Poul Jørgensen og Anne Lambertsen. Deres søn, Mads Poulsen Buch, var sognepræst i Veerst i 1650-1659. Det er meget sandsynligt, at kanden var forældrenes bryllupsgave til sønnen og svigerdatteren. Det vides ikke, hvad der skete med Mads og familien under svenskekrigene, men vi ved, at præstegården blev totalt ødelagt. Man kan derfor tænke sig, at årsagen til at sølvet ikke blev hentet igen, er at begge blev dræbt i krigen.

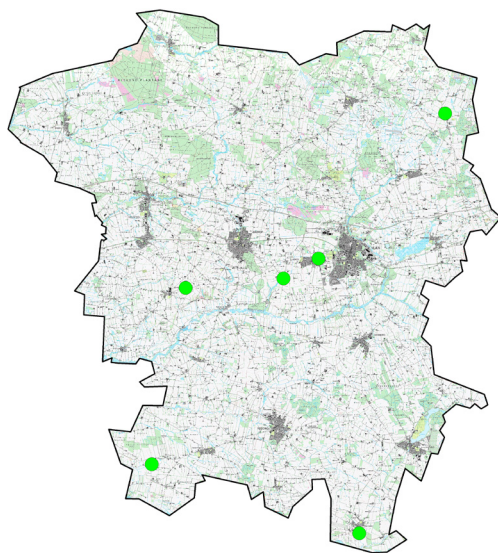
Samlet

I alt er det en anseelig mængde sølv, som er fundet i jorden i Vejen Kommune. Der vil sikkert komme flere fund af denne slags, i takt med detektorførernes stigende aktivitet. Men allerede de kendte fund fortæller en stærk historie om en egn, der brød sammen under presset af krig, plyndringer og sygdom. Derfor er det ikke sølvets værdi og mængde, som gør disse skattefund vigtige, men fordi de sætter rammen for fortællingen om en ualmindeligt

dramatisk periode i egnens historie.

Museet har længe ønsket at udstille disse skatte, som jo indeholder smykker, service og mønter, som alle kan dateres til tiden, da Sønderсков endnu var relativt nyt. Skattene vil passe godt ind i de rammer, vi har som museum. Derfor er det en stor glæde, at det er lykkedes os at få godkendt et hjemlån af skattene fra Nationalmuseet. Detaljerne skal først på plads, men man vil kunne se alle de flotte sager på Museet på Sønderсков på et tidsunkt fra 2017. Vi glæder os meget over dette, men glæder os først og fremmest over at kunne fremvise skattene på netop den egn, hvor de er fundet.

Lars Grundvad og Nick Schaadt,
Museumsinspektører

Figur 3. Fundstederne for de seks skattefund fra Vejen Kommunes svenskekrigstid.

Skattefund i perspektiv

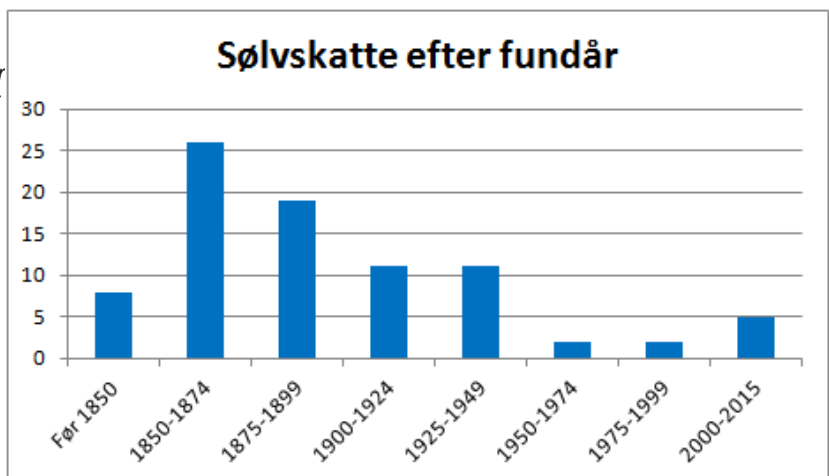
- Svenskekrigenes arkæologi

Den foregående artikel om danefæ præsenterede sølvfundene fra 1600-tallet i Vejen Kommune. Vi følger her op ved at se på den større sammenhæng, og de mange andre skatte, som findes fra denne periode i hele landet.

Det er ikke kun fra Vejen Kommune, at der kendes skattefund fra 1600-tallet. Faktisk kendes de i et stort antal, og fra det meste af landet. Ligesom i Vejen Kommune er der hovedsageligt tale om sølvskatte. De kan bestå af mønter eller af andre genstande, som var så værdifulde, at de skulle gemmes væk. Dermed skriver fundene fra vores område sig ind i en større historie, som det er værd at undersøge.

Selv med adgang til nutidens databaser kan det være vanskeligt at få overblik over fundene. Ikke mindst fordi de små notiser i databaserne sjældent giver det fulde indblik i genstandene. Vi har også tidligere nævnt i dette blad, at det er et stort arbejde at få oprettet digitale databaser med indtastning af tusindvis af genstande fra protokoller og arkiver, og derfor er de ikke altid opdaterede. Til alt held udgav Fritze Lindahl i 1988 et fuldt katalog i bogform over de sølvfund, der var kendte af Nationalmuseet på det tidspunkt. Kataloget viser dog kun sølvgenstande, og udelader rene møntfund, samt fund af tin og kobber. Sølvfundene må dog tænkes at give et godt billede af alle fundene, som deler samme historie.

Figur 1. Sølvskattene opgjort efter, hvornår de er fundet. Denne og de følgende to grafer er optalt fra kataloget, som er udgivet af Lindahl (1988), dog supplement af senere fund. Rene møntfund er ikke med i opgørelsen.

Ved at supplere kataloget med de fund, der er gjort efter 1988, kan man derfor beskrive disse funds historie.

Fundår

Langt hovedparten af de kendte sølvfund er gjort i perioden 1850-1950, med en hovedvægt 1800-tallet. Figur 1 viser fordelingen, opgjort som antal fund i perioder af 25 år.

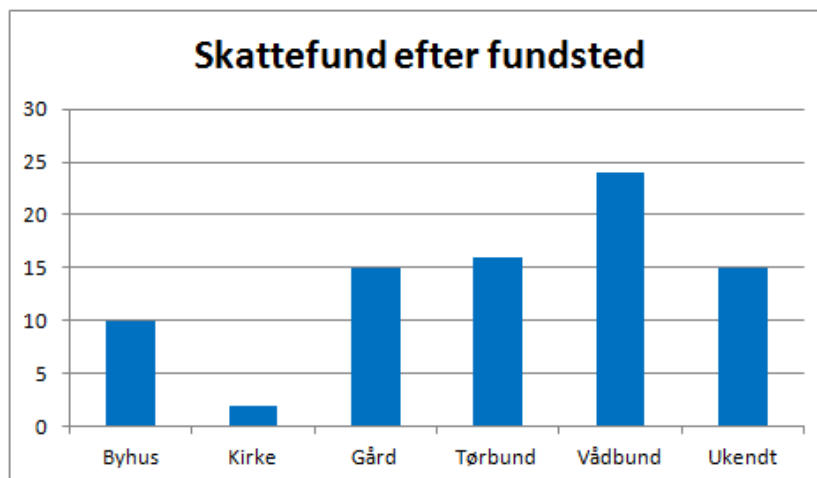
Det meget store antal fund fra 1850 er en malende illustration af den enorme forandring, der skete med landbrugslandskabet i denne periode. Der blev brudt hede op, engarealer drænedes ud og blev taget under plov, gamle markskel blev flyttet, og i denne proces stødte man på de gamle gemmesteder. De mange fund er derfor et tegn på en enorm folkelig mobilisering i at forbedre det centrale produktionsapparat, som landbrugsjorden var i tiden efter 1850. De få fund fra årene efter 2. verdenskrig er alle gjort i byerne. De kom frem under de store byfornyelsesprojekter, og på den måde kan man sige, at dette er byplanlæggernes fund, og æra. De seneste

fund er stort set alle dukket op inden for få år siden 2012. Det er detektorfolkernes fund. Man kan måske påstå, at de også afspejler en folkelig mobilisering, men denne gang i fritiden. Bemærk, at den seneste søjle på grafen ikke viser de fulde 25 år som de andre, og at flere fund helt sikkert vil komme til.

1600-tallets sølvfund fortæller dermed også en historie om, hvordan vores samfund har udviklet sig de seneste godt 150 år. Det er en lærerig historie i sig selv.

Fundforhold

Det var også lærerigt for os på museet, at Bent Hansens fund dukkede op i et engareal. Engene er ikke områder, hvor vi normalt ville anbefale detektorførere at lede, fordi vores - arkæologers og detektorføreres - opfattelse af "gode" detektorpladser i høj grad er bygget op på erfaringer fra de metalrige bopladser fra yngre jernalder og vikingetid. Men når vi ser på, hvor 1600-tallets skatte er fundet, så viser det sig, at engbund faktisk er det almindeligste sted at finde skatte fra 1600-tallet

Figur 2. Sølvskattene opgjort efter, hvor de er fundet. Kategorien "ukendt" dækker primært over, at der er et stort antal fund, hvor det ikke kan afgøres, om det er mark, eller nyopbrudt eng, der pløjes i.

(figur 2). Andre er fundet på tør mark, mens en stor del er markeret som ukendte: Det hænger sammen med den massive forandring af landskabet som også er vist gennem figur 1, og som betyder, at det til tider kan være svært at afgøre, om det var eng eller tør mark, der blev pløjet på. En del skattefund er fundet på gårde, eller i kældrene under byhuse.

Man skal altså forestille sig det ikke helt unaturlige scenarie, at skattene er blevet gravet ned et sted, hvor ejeren kunne skjule sit forehavende. Enten under ladegulvet, i kældereren, eller et sted ude i engen. I 1868 blev der gjort et stort skattefund ved pløjning af en eng med pilekrat ved Viuf mellem Kolding og Vejle. Et lokalt sagn fortæller, at på sit dødsleje hviskede den smed, som ejede gården under Karl Gustav krigene, at *“tre skridt fra den store pilebusk ...”* Så nåede han ikke længere, og det tog 200 år, før nogen fik fundet det rigtige sted, hvor der rigtignok stod pilebuske.

Man kunne i øvrigt tænke sig, at det samme

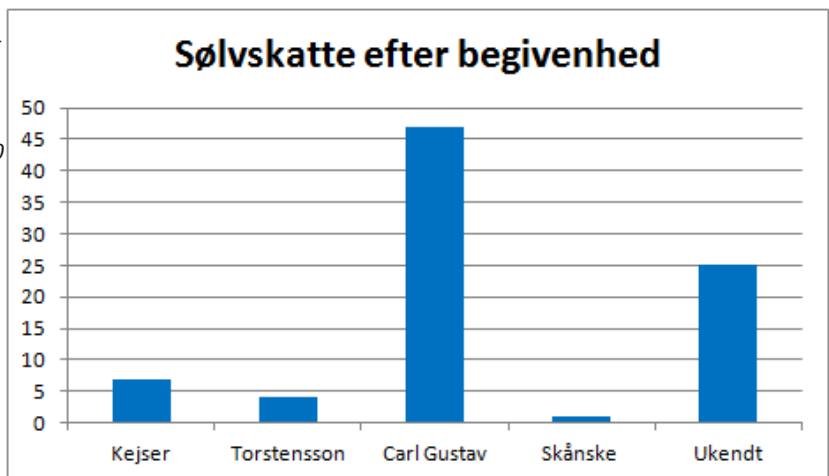
kunne gøre sig gældende for nogle af skattefundene fra oldtiden. Dette kunne betyde noget for de strategier, som detektorførerne bruger, når de vælger steder at søge. Det kan også lære os, at vi aldrig skal lede ud fra vores forudfattede meninger, men sørge for at lede overalt, fordi det giver de bedste resultater, og forhøjer chancen for at lære noget nyt af fundene. Bakkegårdsskatten blev i følge Bent fundet, fordi han lige ville stige ud af bilen og afprøve sin nyindkøbte detektor. Det fik han gjort så eftertrykkeligt, og Bent og hans detektor deltog efterfølgende i museets udgravning på stedet.

Begivenhed

Selv om der kan være mange gode grunde til at man vil grave sine værdier ned, så tænker vi os, at hovedparten af skattene hænger sammen med krig. Man har villet gemme sine værdier for de fremmede krigsfolk, som trak op gennem landet, og levede af brandskatning og plyndringer. 1600-tallets danske historie er i den grad historien om en serie af krige,

Figur 3. Sølvskattene opgjort efter, hvilken krig de er knyttet til.

Kejserkrigen 1625-1629
Torstenssonkrigen 1643-1645
Karl Gustav krigene 1657-1660
Skånske krig 1675-1679.

som dels var udløbere af konflikter i Centraleuropa, og som ikke mindst skulle afgøre magtkampen mellem Sverige og Danmark.

Vi kan ikke knytte alle fund til en bestemt begivenhed, men når der er årstal på genstande eller mønter, så kan vi i det mindste sandsynliggøre, hvilken krig, der er tale om.

Her viser det sig, at det altovervejende er Karl Gustav krigene, (1657-1660) som har produceret skattefund (figur 3). Dette er i udgangspunktet besynderligt. For både fra Kejserkrigen (1625-1629) og Torstenssonkrigen (1643-1645) er der stærke beretninger om massive plyndringer, når fjendtlige hære trak op gennem Holsten til Jylland og Fyn. Der er ingen tvivl om, at store værdier også er blevet gravet ned under disse besættelser, men det ses også, at noget er anderledes ved de to Karl Gustav krige: Der er langt flere skatte, som ikke er gravet op igen, da freden trådte ind, og de fjendtlige hære var væk.

Det er altså den manglende genopgravning af skattene, og ikke nedgravning af skatte som sådan, der gør, at Karl Gustav krigene skiller sig ud fra de andre krige i 1600-tallet.

Karl Gustav krigene

Siden 1660 har Karl Gustav krigene været en vigtig del af dansk historieskrivning. Det var i denne krig, at den svenske hær drog op gennem Jylland og Fyn, tværs over Storebælt på isen mellem Langeland og Lolland, og truede København, og dermed landets eksistens. Der er skrevet meget om Frederik den 3., der ville *"dø i sin rede"*, og borgernes tapre forsvar ved stormen på København.

En mere upåagtet del af samme historie handler om vilkårene i Jylland og Fyn. Det var først med journalisten Aksel Lassens bog

"Skæbneåret 1659" fra 1958, samt opfølgeren *"1659. Da landet blev øde"* fra 1965, at denne del af historien blev beskrevet, og blev en del af dansk historieskrivning. I disse bøger beskrev Lassen, hvordan befolkningen i Jylland i 1659 led under besættelse, dels af svenske styrker, og efterfølgende af allierede styrker fra Brandenburg, Polen og Østrig. Siden har andre fulgt op, f.eks. Mette Dahl Hansen, der tidligere har holdt foredrag på Sønderskov om emnet.

Nick Schaadt og Lars Grundvad har kort ridset historien op i den forrige artikel, at Jylland og Fyn først var besat af svenske tropper, og derefter af allierede tropper. Fra kilderne får vi det klare indtryk, at det var Danmarks allierede, der var de hårdeste besættelse, og at ikke mindst polakkerne var ubamhjertige i deres plyndring. Det er samtidigt karakteristisk for de polske tropper, at de hærgede landet, det vil sige, at de brændte gårde ned, og dermed ødelagde produktionsgrundlaget. Den allierede hær var den fjerde hær, som drog gennem området på 30 år, og den fulgte lige i hælene på en anden hær, den svenske. Historikeren Carsten Porskrog Rasmussen har beskrevet (2012) hvordan bondesamfundene, som ellers tidligere havde formået at levere mad, penge, husdyr - og plyndringsgods - til de fremmede hære, og alligevel rejste sig igen få år efter krigene, nu brød fundstændigt sammen. Bønderne flygtede i stort tal mod byerne, hvor der knapt var plads til dem. Landbrugsproduktionen brød dermed i praksis sammen, hvilket var en katastrofe oven i katastrofen.

I denne situation brød en dødelig epidemi ud. Den eneste direkte kilde til dødeligheden er kirkebøgerne, og de forsvandt for en stor del under krigene. Men i de få bevarede kirkebøger, som er blevet analyseret af både

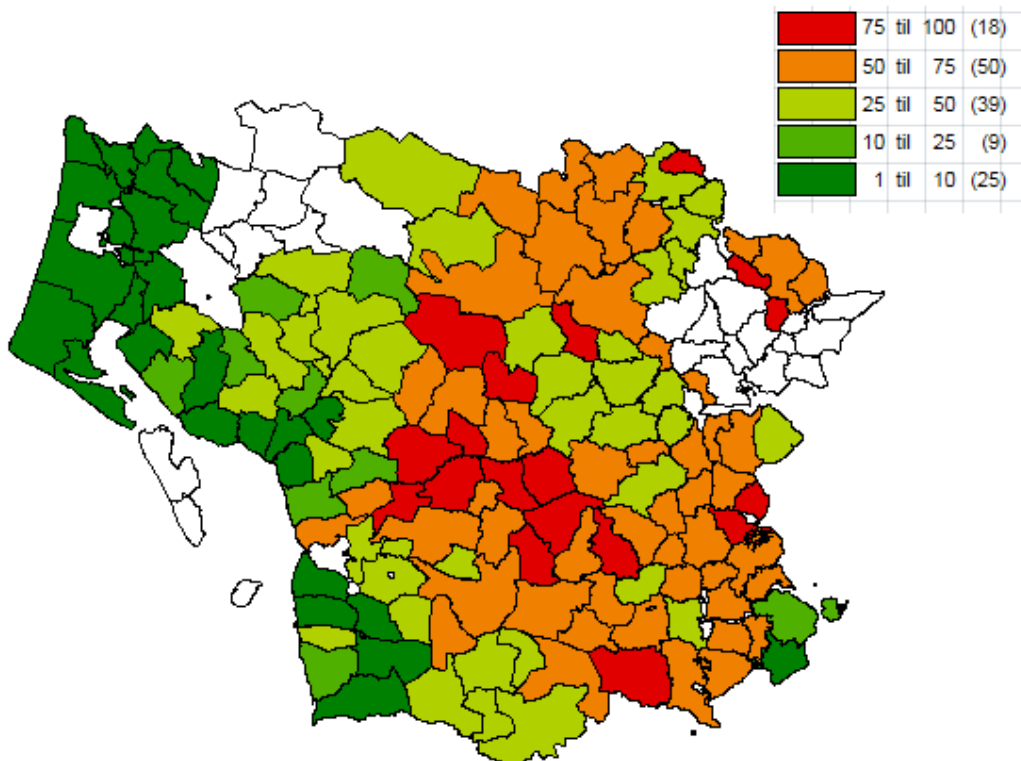
Lassen og Hansen, ser vi uhyggeligt store dødstal. Man kan ikke beregne dødsraterne ud fra kirkebøgerne, fordi det kræver præcist kendskab til befolkningstallene. Men man kan beregne overdødeligheden ved at se på forskelle i antallet af døde hvert år. På baggrund af disse kilder, sammen med andre, er det rimeligt at regne med dødelighedsprocenter over 90 % i adskillige sogne i området fra Holsted-Hygum i vest til Veerst- Sommersted i øst. Tallene er lidt mere uklare længere mod øst, men der var åbenbart tilsvarende høje dødsrater i områderne omkring Fredericia og Kolding.

Sammenbruddet var dermed totalt. Man kan illustrere graden med en enkelt note i

kirkebogen fra Jels-Oksenvad pastorat, nemlig dødsfald nummer 55 i en lang liste:

“55. Niels Boelsmands datter, Mette, som tjente hos Klement Ebsen i Mølby, 20 år gammel, døde elendigen udi hendes fødeby Ørsted, som hundene åd hende. Var ellers en fin, stille og ærlig pige.”

Her sammenfattes i en enkelt note et samfund, der er så svækket, at man ikke engang havde ressourcer til at begrave sine døde. Hundene tog Mette, og hun var ikke den eneste. Dette er den alvorlige baggrund for de mange skattefund fra 1650-erne. Vi ved ikke meget om middelalderens pestepidemi, og omfanget af den sorte død, men i kilderne er

Figur 4. Ødegårdsprocenterne opgjort i 1662. I de hvide områder mangler tallene, eller de er opgjort anderledes end de øvrige. Bemærk, at opgørelsen tilsyneladende sker tidligere i den vestlige del af området end i den østlige. Derfor er der allerede sket en genbesættelse af flere gårde mod øst, og tallene er lavere. Data efter Porskrog Rasmussen (2012) og Lassen (1958).

året 1659 den største menneskelige katastrofe, vi kan registrere på denne egn.

Efter krigen kunne tabet gøres op. Kongemagten indkaldte derfor opgørelser over ødelæggelsernes omfang fra alle egne af landet. Man gjorde ikke selve dødstallet op; det var staten uvedkommende. Men det var vigtigt at kende andelen af gårde, som stod øde, og derfor ikke kunne betale skat. Derfor har vi detaljerede opgørelser over gårdene, og procenten af gårde, som stod øde, kan gøres op for hvert sogn, og sættes på kort (figur 4).

Nu skal det tilføjes, at ordet "øde" tilsyneladende kan betyde forskellige ting: Gården kan være helt forladt. Den kan også være beboet, men ikke opdyrket, og man kan læse andre muligheder ud af kilderne. Man skal også vide om kortet, at opgørelsen skete lidt tidligere i Ribe amt end i Koldinghus, og at der derfor allerede er sket en lidt større genbesættelse af gårde i øst. Endelig er det valgt at bruge Carsten Porskrogs nyeste tal for områderne Søndena, mens de nordlige dele er opgjort efter tallene fra Aksel Lassen. Der er lidt forskel mellem de to i hvordan kilderne er blevet læst, og dermed i opgørelserne.

På trods af forbeholdene bliver det tydeligt ud fra dette kort, hvor de røde områder viser ødegårdsprocenter på mere end 75%, at centrum i epidemien har dækket et område, der omtrent svarer til den nuværende Vejen Kommune. Året 1659 er dermed et vigtigt punkt i vores egns historie.

Det er samtidigt klart, at det er en helt ualmindeligt barsk historie, og alene historien om den unge kvinde Mette, som ellers var *en fin, stille og ærlig pige*, er måske ikke ligefrem hyggelæsning til aftenkaffen. Det sætter naturligvis også nogle rammer omkring vores forståelse af vores arkæologi.

Afsluttende bemærkninger

Ofte glædes vi over skattefund, når de dukker op. De taler til noget elementært i os; en barndomsdrøm, som de fleste mennesker har haft, om at finde en skat i jorden. Der er også derfor, der er så stor mediebevågenhed om disse fund. Som fagfolk kan vi godt have et mere distanceret forhold til tingene, fordi det er vores arbejdsredskaber, og i øvrigt betyder et vist ressourcetræk i museumsverdenen. Alligevel er det vanskeligt ikke at blive grebet af den historie, der ligger bag netop sølvfundene fra 1600-tallet. Som nævnt har vi fået mulighed for at låne tingene ind fra Nationalmuseet. Nu skal vi bruge efteråret til at tænke over, hvordan vi vil finde balancen mellem at vise flotte genstande, og samtidigt fortælle, hvad der er en helt igennem tragisk historie.

Museumsleder Bo Ejstrud

Litteratur

Hansen, M.D. 2011:

I pest, blodsot og andre smitsomme sygdommes tid. Landbohistorisk Selskab.

Lassen, A. 1958:

Skæbneåret 1659. Universitetsforlaget i Aarhus.

Lassen, A. 1965:

1659. Da landet blev øde. Gyldendal.

Lindahl, F. 1988:

Skattefund - Sølv fra Christian IV.s tid. Nationalmuseet.

Porskrog Rasmussen, C. 2012:

Krigens følger for civilsamfundet. Nord-slesvig i 1600-tallet. *Temp - tidsskrift for historie* nr. 4, 2012: 82-101.

Tillykke!

100 år for Vejen Bibliotek

30. september 2016 fylder Vejen Bibliotek 100 år som kommunalt bibliotek. Museet ønsker hermed biblioteket tillykke med denne mærkedag, og ser kort på bibliotekets tidlige historie.

Baggrunden for bibliotekets oprettelse var en privat donation fra ægteparret Peder og Anna Lauridsen. 3. oktober 1916 fejrede Peder Lauridsen, at det var 25 år siden, at han havde

åbnet sin købmandsforretning i Søndergade i Vejen. Jubilæet blev fejret ved at skænke byen et bibliotek, som åbnede 30. september 1916. Gaven omfattede inventaret til biblioteket, som var blevet indrettet i fotograf Poulsens lejlighed i ejendommen Søndergade 2, et håndbibliotek på 2000 bind samt et legat på 5000 kr., hvoraf renterne skulle benyttes til indkøb og administration.

Gramhus, Søndergade 2, Vejen. Her lå Vejen Bibliotek fra 1916 til 1939.

Der var knyttet den betingelse til gaven, at kommunen skulle sørge for, at biblioteket altid ville være tilgængeligt i gode og hyggelige lokaler. Det var ifølge bibliotekets vedtægter også muligt at låne bibliotekets bøger. Ved at modtage gaven, sagde kommunen ja tak til at drive et kommunalt bibliotek.

Biblioteket var ikke kommunens første bogsamling. Allerede i 1843 var der blevet oprettet en sognebogssamling og i 1880

oprettede Vejen Brugsforening en bogsamling til udlån, som voksede år for år. Sidstnævnte samling blev i 1894 overladt til "Vejen Læseforening", som var blevet oprettet 1894. Det årlige kontingent var på 1,50 kr., som blev anvendt til indkøb af bøger til udlån. I 1918 flyttede Vejen Sognebogssamling ind på Vejen Bibliotek.

Museumsinspektør Linda Klitmøller

Vejen Bibliotek i 1916. Her ses bibliotekssalen. Der var også en læsestue og en skrivestue.

De lokalhistoriske arkiver

Besøg også de lokalhistoriske arkiver. Her er en stor specialviden om egnens nyere lokalhistorie. Arkiverne er som regel drevet af frivillige. Der er mange arkiver og lokalhistoriske foreninger i Vejen Kommune. De arbejder sammen i arkivrådet for Vejen Kommune, og kan findes på: www.vejen-arkivraad.dk.

Arkiverne i Holsted og Vejen er direkte tilknyttet Museet på Sønderskov.

Vejen Lokalhistorisk Arkiv

Adresse: Østergade 2, 6600 Vejen
Telefon: 79 96 52 75
Email: vejenarkiv@sonderskov.dk
Leder: Linda Klitmøller
Åbningstid: Mandag 10-18
Tirsdag 9-13

Lokalhistorisk Arkiv Holsted

Adresse: Vestergade 17, 6670 Holsted
Telefon: 75 39 20 10
Email: holsted-lokalarkiv@mail.dk
Leder: Klaus Hansen
Åbningstid: Onsdag 14-18 eller efter aftale
(ring på 20 44 23 28 eller 20 24 33 66).

Restaurant Herregårdskælderen Museumscafé gourmetrestaurant

Adresse: Sønderskovgårdvej 2, 6650 Brørup
Telefon: 75 38 38 45
Email: preben@sonderskov.dk
Køkkenchef: Preben Madsen
Åbningstid: se www.sonderskov.dk

